

УДК 159.923.2

Я. С. ПОСОХОВА,аспірант кафедри соціології та психології
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ**ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСНОВ
ЇЇ ВИВЧЕННЯ**

Проаналізовано теоретичні підходи до визначення поняття «ідентичність», зроблено спробу визначення ідентичності правоохоронців. З метою дослідження методологічних, концептуальних і методичних підходів, які обумовили різні тлумачення поняття ідентичності в психологічній науці, обґрунтовано природу ідентичності, зумовлену глибокою потребою людини у визнанні з боку інших, у самореалізації та очікуванні позитивного оцінювання з боку інших. Розглянуто основні погляди дослідників на ідентичність; зазначено, що ідентичність розглядається як один з найважливіших психологічних механізмів особистості та ін. Практична значущість статті полягає в можливості використання результатів теоретичного дослідження у викладанні лекційних курсів із психології та як методологічного підґрунтя емпіричних досліджень різних аспектів ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, особистісна ідентичність, особистість, правоохоронці, професійна ідентичність, соціальна ідентифікація.

Posokhova, Y.S. (2015), "The problem of the identity and determining psychological bases of its study" ["Problema identychnosti ta vyznachennia psykholohichnykh osnov yii vuvchennia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 217–221.

Постановка проблеми. Питання ідентичності актуальні не тільки з причини кризи ідентичності сучасної людини, але й у зв'язку з нагальними проблемами особистісного та професійного розвитку. Проблема ідентичності виникає вже тоді, коли в самосвідомості пробуджуються питання: «Хто я?», «Хто ми?». Протягом усієї своєї історії людство давало на ці питання найрізноманітніші відповіді, але тільки сучасність проблематизувала ідентичність як таку. Професійна ідентичність є одним із видів соціальної ідентичності і, як наслідок, виступає в сучасних умовах об'єктом інтенсивного вивчення у вітчизняній та зарубіжній психології. Так, з вивченням професійної самосвідомості й професійної ідентичності вчені пов'язують можливість вирішення низки професійних проблем правоохоронців, що виникають під час здійснення діяльності. Уявлення про себе як професіонала включаються в систему професійних дій, що визначають стиль міжособистісної взаємодії в професійній спільноті. Усвідомлена ідентичність дозволяє, наприклад, майбутньому правоохоронцю не тільки визначити своє місце в соціальному світі, але й на цій основі розвинути систему цінностей і переконань, адекватних вимогам сучасних соціально-економічних умов і динамічному світові професій. У вітчизняній психології уявлення про ідентичність традиційно розвивалися в рамках досліджень самосвідомості й самоставлення.

Для правоохоронної діяльності це питання є особливо актуальним, виходячи з того, що в основі професійного становлення курсанта – майбутнього правоохоронця лежать процеси ідентифікації. Питання полягає в тому, з ким і з ким ідентифікує себе молода особа, котра обирає професію правоохоронця, і які життєві завдання вона планує вирішити через професійну діяльність. Вікова незрілість, ідеалістичні уявлення щодо майбутньої професії (або повна їх відсутність), а в більшості випадків примусове обирання цієї професії (за бажанням батьків та родичів) несприятливо позначаються на результаті професійного становлення майбутнього працівника міліції.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням проблеми ідентичності займалися такі вчені, як В. С. Агєєв, Г. М. Андрєєва, Н. В. Антонова, Е. Еріксон, Д. М. Завалишина, Е. Ф. Зеєр, О. П. Єрмолаєва, Н. І. Іванова, Є. О. Клімов, Є. В. Конєва, В. Ф. Соколова, Л. Б. Шнейдер, В. О. Ядов, Д. Абрамс, М. Б. Бревер, Х. Р. Маркус, С. Страйкер, Д. Тьорнер та ін. Проте сьогодні деякі автори декларують нові погляди на цю проблему. Так, П. І. Гнатенко і В. М. Павленко здійснили ґрунтовний філософський і психологічний аналіз співвідношення понять «ідентичність» й «ідентифікація» та визначили головну ознаку ідентифікації – процесуальність [1]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що ідентифікація є процесом соціалізації

індивіда, який впливає на розвиток його само-свідомості. Сучасні дослідники І. І. Кальной, С. О. Макеєв, С. М. Оксамитна, О. В. Швачко, А. В. Ставицький у своїх роботах розкривають авторські погляди на поняття «ідентичність». У нашій роботі зроблено спробу зіставити різні тлумачення поняття ідентичності.

Метою статті є теоретичний аналіз різних тлумачень поняття ідентичності у психологічній науці.

Виклад основного матеріалу. Упродовж кількох століть осмислення ідентичності проходило в межах філософської проблеми тотожності як основної характеристики буття. Розробленням цього питання займалися античні філософи (Парменід, Платон, Аристотель, Плотін, неоплатоніки), представники філософії Середньовіччя (А. Блаженний, Т. Аквінський, М. Кузанський), філософи Нового часу (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц), представники німецької класичної філософії (І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель). У неklasичній філософії проблема ідентичності пов'язується із життям та існуванням людини (Е. Гуссерль, М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс та ін.). У постнеklasичній традиції проблема ідентичності заперечується, на її місце ставиться «інаковість», «відмінність», «множинність» (Т. Адорно, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Е. Левінас, М. Фуко, М. Хоркхаймер та ін.). У постмодерністській традиції розглядається концепція відсутності втрати індивіда як центру і джерела тотожності (Ж. Дельоз, Ж. Дерріда) [2]. Із другої половини ХХ ст. проблема ідентичності виходить за межі філософії.

У вітчизняній психології уявлення про ідентичність традиційно розвивались у рамках досліджень самосвідомості, самовідношення, крім того, ідентичність розглядалась як один з аспектів проблеми «Я». Термін «ідентичність» набуває великого поширення, головним чином, завдяки роботам Е. Еріксона, хоча вперше на концептуальному і термінологічному рівнях цю проблему в 1830-х роках порушував В. Гумбольдт.

Отже, звернемося до аналізу терміна «ідентичність». Слово *ідентичність* (*identitas*) походить від класичного латинського *idem*, що означає *той самий*. У буквальному перекладі *identity* має два значення: впізнання й ототожнення. В українській мові слово *ідентичність* з'являється з 60-х років ХІХ ст., до цього періоду вживалося слово *тотожність*, що означає *відповідність, збіг* з ким- або чим-небудь.

У 50-х роках у США Е. Еріксон, який, власне, і ввів цей термін у науковий обіг, розглядав

ідентичність як процес, зосереджений у сутності людини і культури, до якої даний індивід належить [3, с. 340]. Фактично ідентичність – це певна форма відповідності людини і культури. У подальших роботах, де автор розробляє це поняття, воно стало включати такі смисли, як «бути незалежною особистістю»; «володіти послідовністю характеру»; «бути здатним до солідарності з ідеями групи»; «бути у злагоді зі своїм тілом»; «відчувати себе зручно з тим, хто ти є».

Зазначимо, що принаймні два визначення ідентичності, надані Е. Еріксоном, досить точно описують це поняття. По-перше, ідентичність визначається як суб'єктивне відчуття тотожності і цілісності своєї особистості, що виникає спонтанно, несподівано, як пізнання своєї сутності. По-друге, ідентичність розуміється як результат переживання і усвідомлення своєї належності до певної соціальної групи за допомогою протиставлення існування інших груп [3]. І все ж таки термін «ідентичність» використовується Е. Еріксоном у різних значеннях. Він розуміє під ним і свідоме почуття унікальності індивіда (самобутність), і несвідоме прагнення до безперервності життєвого досвіду, і солідаризацію з ідеалами групи.

У подальшому цей термін починає набувати ще ширшого спектра значень: самовизначення, самобутність, психофізіологічна цілісність, безперервність досвіду, сталість у часі (відносно або збережена у процесі), психологічна визначеність, саморегульована єдність, тотожність (із самим собою або серед розмаїття інших об'єктів), самість як справжність індивіда, соціокультурна відповідність, самоналежність, самореферентність, цілісність, ступінь відповідності соціальним категоріям, модель розрізнення «Я» від «не-Я», релевантність внутрішнього досвіду зовнішньому.

Зокрема, К. Б. Шнейдер, яка аналізує сучасні дослідження ідентичності, виділила три основних поняття «ідентичність»:

- цілісність особистості як її інтегративна властивість;
- ступінь відповідності людини групі, статі, етносу, роду або іншим категоріям;
- самість, справжність індивіда [4, с. 5].

А ось П. Рікер описав ідентичність, до якої людина здатна прийти за допомогою розповідної діяльності, розповідаючи про себе і про своє життя, назвавши її розповідною ідентичністю. «Протягом усієї розказаної історії, з притаманними їй єдністю і цілісністю (ціле, за Аристотелем, є те, що має початок, середину і кінець), персонаж зберігає свою ідентичність,

яка узгоджується з ідентичністю розказаної історії», – пише П. Рікер [5]. Він вважає, що завдяки розповіді людина здійснює самопізнання, пізнаючи себе не безпосередньо, а лише опосередковано, через знаки, за допомогою яких формується його оповідання. В оповіданні здійснюється інтерпретація самості.

Життєва історія підводить нас, на думку П. Рікера, до двоякого розуміння ідентичності. Це положення дуже чітко зафіксовано П. Рікером: «... традиційно в поняття «ідентичність» змішуються два значення: ідентичності з самим собою (самість) та ідентичності як того ж самого» [6, с. 20]. Ця двозначність відбилася насамперед у психологічних концепціях особистості.

Природу ідентичності у психологічній науці висвітлено Д. В. Колесовим через аналіз співвідношення уявлень про ідентичність в логіці та психології. Змістом ідентичності у психології є переживання індивідом своєї єдності з яким-небудь індивідом чи з групою або власної прихильності до чого-небудь, ідеї, принципу, «справи», тоді як у логіці ідентичність – це висновок про відсутність відмінностей: однаковість, нерозрізненість, повний збіг рис порівнюваних об'єктів, процесів, явищ навколишнього світу. Тобто в логіці ідентичність – це дійсно однаковість об'єктів; у психології – це особлива форма відносин. Таким чином, наголошує дослідник, говорячи про ідентичність, ми завжди маємо на увазі, що однією з її сторін є індивід, а іншою – інші істоти або які-небудь об'єкти, процеси, явища [7].

Т. В. Скибо зауважує, що в психології поняття «особистісна ідентичність» пов'язане з проблемою свободи вибору і самовираження і проблемою формування «Я-концепції» особистості, а ідентифікація розглядається як базовий процес і механізм самопізнання [8, с. 3].

Саме це підкреслює значущість вивчення розвитку особистості в системі процесів самобудови, прагнень індивіда визначитися в самонадлежності, співвіднести свій внутрішній світ із зовнішньою реальністю в умовах трансформації економічного, політичного, інформаційного та соціально-психологічного буття.

Дослідники відзначають також, що багатолітнє виконання однієї і тієї ж професійної діяльності призводить до появи професійної втоми, виникнення психологічних бар'єрів, збіднення репертуару способів виконання діяльності, втрати професійних умінь і навичок, зниження працездатності. Можна констатувати, що на стадії професіоналізації у багатьох видах професій відбувається розвиток професійних де-

струкцій, особливо це стосується правоохоронної діяльності.

Професійні деструкції – це зміни у структурі діяльності й особистості, що негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з іншими учасниками цього процесу. Так, А. К. Маркова на основі узагальнення досліджень порушення професійного розвитку людини визначала професійні деструкції як порушення вже засвоєних способів діяльності, руйнування сформованих професійних якостей, появу стереотипів професійної поведінки і психологічних бар'єрів в разі освоєння нових професійних технологій, нової професії або спеціальності [9].

Незважаючи на те, що саме поняття ідентичності має досить тривалу історію, теоретична розробка і емпіричні дослідження проблеми ідентичності почалася порівняно недавно, в 60–70 роки ХХ століття.

Аналізуючи підходи до вивчення проблеми ідентичності, Г. В. Гарбузова зазначає, що вивчення цієї проблеми в зарубіжній психології ведеться в рамках понять «Я-концепція», «Образ-Я» [10, с. 9]. Так, Р. Бернс розглядає Я-концепцію як систему установок, спрямованих на себе, які включають такі складові: когнітивну, оціночну і поведінкову [11]. А. Ватерман виділяє ціннісні компоненти ідентичності: цілі, цінності, переконання [12].

Г. Брейкуелл розглядає зміст ідентичності з точки зору цінностей як відповідність (невідповідність) соціальним стандартам і нормам [13]. Виходячи з цього, І. А. Николаєва звертає увагу на необхідність вивчення саме «ціннісного виміру» інтенсивності ціннісних відносин (ціннісних оцінок) щодо різних частин своєї ідентичності або персоналізованих «інших», включених у зміст свідомості суб'єкта. Ціннісний вимір – оцінка інтенсивності ціннісних відносин «Я – інші» можлива за допомогою графічної шкали «вище – нижче» [14]. Об'єктами ціннісної оцінки при цьому є всі «інші», складові змісту свідомості досліджуваного. Оцінка напруженості, інтенсивності ціннісних відносин у межах особистісної і соціальної ідентичності суб'єкта дає цікаву перспективу для вивчення структури ідентичності, її різновидів і механізмів формування.

Проведений теоретичний аналіз дозволяє зробити такі **висновки**:

1. У зарубіжній і вітчизняній науці склалися певні загальні й особливі традиції дослідження ідентичності як психологічного феномена.

2. На підґрунті сучасних досліджень ідентичність може бути визначена як складна психічна

реальність, що включає різні рівні свідомості, індивідуальні та колективні, онтогенетичні та соціогенетичні підстави. Цей феномен поєднує і свідоме почуття унікальності індивіда (самобутність), і несвідоме прагнення до безперервності життєвого досвіду, і солідаризацію з ідеалами групи.

Перспективи подальших досліджень. У сучасній вітчизняній науці останніх років з'являються нові цікаві розроблення, наукові і публіцистичні статті з проблеми ідентичності, що є показником актуальності цієї проблеми на сучасному етапі розвитку психологічної науки. З точки зору психології та права, спільним у розумінні особистості є те, що терміном «ідентичність» іменують такий рівень індивідуального розвитку, який характеризується певним поєднанням внутрішніх властивостей психіки і зовнішніх поведінкових проявів. Так, здатність до перетворення власного досвіду як відмітна риса особистості, мабуть, передбачає не тільки

наявність потенційної можливості до змін, але й її практичну реалізацію у діяльності суб'єкта, в іншому випадку – «здатність до перетворення». Однак якщо психологія прагне знайти баланс між зовнішніми і внутрішніми якостями особистості, то юридична наука об'єктивно тяжіє до того, щоб віддавати пріоритет зовнішнім критеріям, у першу чергу всіляким формам особистісної активності у сфері правових відносин.

Таким чином, отримані результати теоретичного дослідження вказують на необхідність подальшого дослідження проблеми професійної ідентифікації правоохоронців, розробки практичних рекомендацій та спеціалізованих психологічних заходів щодо подолання проявів професійної деструкції в курсантів у період їх професіоналізації. Доцільним можна вважати продовження досліджень в означеному напрямку та емпіричного вивчення професійної та правової ідентичності правоохоронців.

Список використаних джерел

1. Гнатенко П. І. Ідентичність: філософський та психологічний аналіз / П. І. Гнатенко, В. М. Павленко. – Київ : Арт-Пресс, 1999. – 466 с.
2. Заковоротная М. В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты / М. В. Заковоротная ; отв. ред. Е. Я. Режабек. – Ростов н/Д : Изд-во Сев.-Кавказ. науч. центра высш. шк., 1999. – 161 с.
3. Эриксон Э. Детство и общество / Эрик Эриксон. – СПб. : Летний сад, 2000. – 416 с. – (Б-ка зарубеж. психологии).
4. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент / Л. Б. Шнейдер. – М. : Изд-во Моск. психол.-социал. ин-та, 2004. – 600 с.
5. Рикер П. Повествовательная идентичность [Электронный ресурс] / Рикер П. // Языковой остров : [сайт]. – Режим доступа: http://sprach-insel.com/index.php?option=com_content&task=view&id=130&Itemid=61.
6. Рикёр П. Герменевтика. Этика. Политика / Поль Рикёр. – М. : Academia, 1995. – 356 с.
7. Колесов Д. В. Антиномии природы человека и психология различия (К проблеме идентификации и идентичности, идентичности и толерантности) / Д. В. Колесов // Мир психологии. – 2004. – № 3. – С. 9–19.
8. Скибо Т. Ю. Педагогические условия становления профессиональной и личностной идентичности студентов колледжа : дис. ... канд. психол. наук : 13.00.01 / Скибо Татьяна Юрьевна. – Воронеж, 2004. – 212 с.
9. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Междунар. фонд «Знание», 1996. – 308 с.
10. Гарбузова Г. В. Студенческое самоуправление как средство формирования профессиональной идентичности будущих специалистов : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Гарбузова Галина Владимировна. – Ярославль, 2009. – 22 с.
11. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 422 с.
12. Waterman A. S. Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review / A. S. Waterman // *Developmental Psychology*. – 1982. – Vol. 18, No 3. – P. 341–358.
13. Breakwell G. M. Social Representations and Social Identity [Электронный ресурс] / Glynis M. Breakwell // *Papers on Social Representations = Textes sur les Représentations Sociales*. – 1993. – Vol. 2 (3). – [P. 1–20]. – Режим доступа: http://www.psr.jku.at/PSR1993/2_1993Brea2.pdf.
14. Николаева И. А. Универсальные критерии ценностного и нравственного оценивания и сопутствующие психологические феномены / И. А. Николаева // *Психология нравственности* / отв. ред. А. Л. Журавлева, А. В. Юревич. – М. : Ин-т психологии РАН, 2010. – С. 67–94.

Надійшла до редколегії 26.08.2015

ПОСОХОВА Я. С. ПРОБЛЕМА ИДЕНТИЧНОСТИ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ ЕЁ ИЗУЧЕНИЯ

Проанализированы теоретические подходы к определению понятия «идентичность», сделана попытка определения идентичности правоохранителей. С целью исследования методологических, концептуальных и методических подходов, которые обусловили различные толкования понятия идентичности в психологической науке, обоснована природа идентичности, обусловленная глубокой потребностью человека в признании со стороны других, в самореализации и

в ожидании положительного оценивания со стороны других. Рассмотрены основные взгляды исследователей на идентичность; указано, что Идентичность рассматривается как один из важнейших психологических механизмов личности и др. Практическая значимость статьи заключается в возможности использования результатов теоретического исследования в преподавании лекционных курсов по психологии и как методологической основы эмпирических исследований разных аспектов идентичности.

Ключевые слова: *идентичность, личностная идентичность, личность, правоохранители, профессиональная идентичность, социальная идентификация.*

POSOKHOVA Y. S. THE PROBLEM OF THE IDENTITY AND DETERMINING PSYCHOLOGICAL BASES OF ITS STUDY

Theoretical approaches to determining the concept of «identity» are analyzed; an attempt to determine the identity of law enforcement officers is made.

In order to study methodological, conceptual and methodical approaches that led to different interpretations of the concept of identity in psychological science, the author has grounded the nature of identity caused by deep human need for recognition by others and self-realization and expecting positive assessment from others. The main views of researchers on identity are studied; it is stated that identity is regarded as one of the most important psychological mechanisms of a personality. According to modern theoretical research the identity means both conscious sense of individual uniqueness (originality) and unconscious desire for continuity of life experience, and solidarity with the ideals of the group. It is indicated that identity is a complex phenomenon, a complex mental reality, which includes different levels of consciousness, individual and collective, ontogenetic and sociogenetic grounds.

It is determined that professional identity is one of the types of social identity and, consequently, acts in modern conditions as the object of intensive study in domestic and foreign psychology. Regarding law enforcement activity it is shown that researchers associate the opportunity to address a number of professional law enforcement officers' problems that arise in the course of their activities, with the study of professional self-awareness and professional identity.

The practical significance of the article is in the possibility to use the results of theoretical research in teaching lectures in psychology and as a methodological basis of empirical studies of various aspects of identity.

Keywords: *identity, personal identity, personality, law enforcement officers, professional identity, social identification.*
